

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора
КИЗИЛОВОЇ ВІТАЛІНИ ВОЛОДИМИРІВНИ
на дисертацію
ДИБОВСЬКОЇ ОЛЕСІ ВОЛОДИМИРІВНИ
«Українська літературна казка кінця XX – початку XXI століття:
поетика хронотопу»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Казка – унікальний за своєю продуктивністю й популярністю жанр художньої словесності. В українській літературі вона наразі оформилась в потужну систему жанрових різновидів і модифікацій, тематичних груп, диференційована за функціями, адресністю, об'єктом зображення, чистотою жанрової структури. Рухаючись у напрямі обробки фольклорного первня, авторська казка корелюється з ним, акумулюючи в собі віяння кожної конкретно-історичної доби, репрезентуючи багатогранність світоглядного й художнього пошуку українського письменства.

В українському літературознавстві маємо низку поважних наукових студій (О. Гарачковська, О. Горбонос, Л. Дереза, О. Цалапова, Ю. Ярмиш та ін.), в яких цей жанр підлягає різноаспектному дослідженню, зокрема, окресленню формату протягування/відштовхування індивідуально-авторських та фольклорних начал, з'ясуванню особливостей творення казкового світу в різні історико-літературні періоди, виокремленню жанрових модифікацій літературної казки, виявленню взаємозв'язку з творчою індивідуальністю письменника. Казка розглянута в контексті дитячої літератури (В. Кизилова, Т. Качак); комплексно осмислено жанрові модифікації, особливості поетики казок І. Франка (Г. Сабат, Н. Тихолоз).

Важливе місце в жанротворенні художніх структур відіграє хронотоп. Він – провідна категорія сюжетно-структурної організації казкового твору; незаперечна художньо-пластична (Г. Сабат) роль хронотопу, його місія щодо композиційної побудови казки, механізму функціонування оповідного ритму твору. Прикметно, що українські вчені у своїх працях неодноразово звертались до проблем казкового простору й часу (Л. Дунаєвська й О. Бріцина – фольклорна казка; Г. Сабат – казки І. Франка; О. Цалапова – казка раннього українського модернізму, О. Гарачковська – українська літературна казка 70 – 90-х років XX ст.). В окресленому контексті дисертаційна робота Олесі Дибовської, присвячена комплексному аналізу часопросторових особливостей

українських літературних казок кінця XX – початку XXI століття, є актуальною, надзвичайно докладною розвідкою, що репрезентує нові можливості розуміння специфічних рис авторського структурування художньої дійсності казок. Здобувачка акцентує на необхідності комплексного дослідження поетики хронотопу сучасної української літературної казки, для системного вивчення якого обрано корпус художніх творів, що, на переконання дослідниці, задали інтелектуальний рівень та вмістили у своїх текстах і відображення глобальних тенденцій розвитку жанру, і етнічні символи (с. 16).

Мета дисертації, що полягає в «комплексному аналізі часопросторових особливостей українських літературних казок кінця XX – початку XXI століття, виокремлення специфічних рис авторського структурування художньої дійсності» (с. 17) увиразнює наукову новизну рецензованої роботи, позаяк аналіз художнього доробку письменників, здійснений п. Олесею, робить можливим накреслення загальних тенденцій відображення часопросторових особливостей новітніх українських казок у глобальних та локальних взаємозв'язках.

Дисертація продумана й структурно впорядкована. Її вступна частина окреслює об'єкт, предмет, методику дослідження; у ній коректно визначено мету роботи, сформульовано завдання, що корелюються із її змістом. Теоретико-методологічна база дослідження охоплює праці, пов'язані з вивченням питання часопросторової реальності художнього твору; топографічної конкретності та невизначеності; поетики образності простору; теорії міфу та ритуально-міфологічного аналізу; структурного аналізу казки. З метою реалізації поставлених завдань дослідниця апелює і до новітніх історико- й теоретико-літературних розвідок з проблем літератури для дітей та юнацтва (У. Гнідець (Баран), Т. Качак, Е. Огар, М. Славової та ін.), хоча не вказує їх у відповідному компоненті вступної частини.

Як головні репрезентанти української літературної казки кінця XX – початку XXI століття здобувачкою визначено твори І. Андрусика, С. Дерманського, О. Драчовської, Д. Корній, З. Мензатюк, Г. Пагутяк, Р. Романишин й А. Лесіва, В. Рутківського, В. Шевчука, що на її думку, «формують канон сучасної літератури, є знаковими, мають художньо-естетичну вартість та популярні серед читачів» (с. 16). Вважаю за необхідне уточнити мотивацію відбору текстів для аналізу в дисертації, адже критерій «популярні серед читачів» викликає бажання почути про це більш детальнішу інформацію. Зокрема, в поле зору дослідниці потрапили лише ранні твори Зірки Мензатюк (зб. «Тисяча парасольок», «Арніка»), натомість цикли «Макове князювання», «Київські казки», «Зварю тобі борщику» увагою дослідниці оминаються, хоча, на глибоке переконання, саме вони стали б яскравим прикладом динаміки

жанру на зламі століть, поглибили б розуміння «загальних тенденцій відображення часопросторових особливостей у сучасних українських казках» (с. 17). Згадка і про твори Г. Малик, Л. Ворониної, Ігоря Калинця М. Павленко, на мою думку, значно розширили б контекст, увиразнили осмислення фольклорної традиції та новітніх тенденцій.

Цілком закономірним з огляду на заявлені в роботі завдання постає аналіз хронотопу як літературознавчої категорії з позиції еволюційних уявлень про неї (*1-й розділ*). Дослідниця систематизувала теоретичні підходи до вивчення хронотопу у вітчизняному та світовому літературознавчому контексті, що дало можливість розставити правильні акценти в дисертації, вибудувати оригінальну концепцію праці. Міра обґрунтованості наукових положень і висновків, що сформульовані Дибовською О. В. забезпечуються значним обсягом проаналізованого матеріалу. З огляду на це цілком логічним видається запропонована в розділі узагальнена класифікація форм хронотопу (с. 30), хронологія дослідження часопросторових зв'язків художнього світу (с. 31), представлена ілюстраціями, схемами, що увиразнює бачення теоретичних категорій здобувачкою.

Наступний підрозділ логічно розширює теоретичний дискурс проблеми. Його спрямовано на висвітлення комплексу питань, пов'язаних з історією розвитку жанру літературної казки. Дослідниця демонструє в ньому знання специфіки літературної казки як жанру, вона слушно звертає увагу на тісний зв'язок літературної казки з прадавніми коренями – міфом і фольклорною казкою (Л. Білецький, М. Липовецький, Є. Мелетинський, В. Пропп, Н. Фрай та ін.). Український фольклорний і художній контекст, доречно застосований Олесею Дибовською як ілюстративний матеріал, дав змогу переважно вдало здійснити теоретичні узагальнення щодо хронотопу літературної та фольклорної казок, їх спільних і відмінних рис. Щоправда, у ньому бракує базового визначення хронотопу (чи то запропонованого авторкою, чи то взятого за основу в дослідженні), що є надзвичайно важливим у роботі, як і обґрунтування власної класифікації хронотопу, поданому в наступному параграфі. Це логічно б завершило параграф, знявши тим самим наперед прогнозовані запитання.

Концептуальне значення для дослідження має підрозділ 1.3., в якому на основі сучасних студій хронотопу казки в теоретичному плані схарактеризовано внутрішній та зовнішній хронотопи, запропоновано бачення провідної категорії у функціонуванні сюжетно-структурної схеми твору. Цілком переконливим постає осмислення дослідницею зовнішнього хронотопу, в межах якого виділено ландшафтний хронотоп, хронотоп дороги та їх модифікації. Новаторськими постають застосовані авторкою структурно-

логічні схеми, що увиразнюють розуміння цієї поетологічної категорії. Імпонує залучення до параграфів і літературного контексту, що засвідчує обізнаність здобувачки з основними тенденціями розвитку жанру літературної казки в Україні і світі; зазначене, крім того, дає їй змогу зафіксувати історичні епізоди з'яви в художньому письменстві тих чи тих явищ і накреслити ту традицію, до розвитку якої долучилися своєю творчістю новіші письменники.

Як відомо, хронотоп – складна система, що відображає різноманітні часо-просторові відношення. У казці – це маркер розвитку дії, координаційна ємність, в якій існують події фантастичної історії (Г. Сабат); хронотоп визначає побудову сюжету й образну систему казкового твору (Н. Копистянська); просторово-часові характеристики виступають жанротворчими атрибутами художньої реальності (О. Цалапова). Серед хронотопів літературознавці визначають комплекс явищ дійсності (зустріч, свято, подорож, сон, битва тощо) і низку численних локусів, що стосуються хронотопу за умови, коли в їхньому просторі відбувається та триває процес або подія (В. Щукін). Це авторський індивідуальний світ, у якому відбиваються події, описувані в літературному творі (Н. Шерстюк). З огляду на зазначене, хотілося б почути від здобувачки більше аргументів щодо віднесення феномену страху до системи внутрішніх хронотопів казкового твору. Адже в тексті роботи дослідниця наводить визначення страху як категорії людської екзистенції, емоції, стану, як емоційної реакції (с. 61–62); апелює поняттями мотив страху, категорія страху; характеризує внутрішні й зовнішні страхи героїв художнього твору (с. 63), форми оприявлення страху в людини (с. 64). Відповідь на питання – як узгоджується (вписується) ця категорія в хронотопну систему координат авторської казки значно посилює б позицію п. Олесі Дибовської.

Влучністю спостережень, логічністю, переконливістю в цілому характеризується 2 розділ дослідження *«Особливості хронотопу українських літературних казок кінця ХХ століття: фольклорна традиція та новітні тенденції на межі тисячоліть»*, в якому репрезентовано аналіз казкотворчості Вал. Шевчука, В. Рутківського, З. Мензатюк, Г. Пагутяк.

Посутніми й доказовими виглядають спостереження оніричного часопростору у збірці казок «Панна квітів». Свій аналіз сновидів (казки «Золотий стіл», «Місто без квітів», «Чотири сестри») Олеся Дибовська посилює вдало дібраними фрагментами із творів, оригінальними ілюстраціями, таблицями (с. 83, 87, 94, 95, 96, 99), що увиразнюють позицію здобувачки. Оніричний простір казок письменника О. Дибовська пов'язує із хронотопом дому як традиційного для української авторської казки; він, на її думку, є «відображенням внутрішнього простору – захищеного та рідного, що, окрім сімейного захисту, представляє ще й ціннісні сенси національного» (98).

Розглядаючи модифікації сну, дослідниця небезпідставно твердить, що «Оніричний хронотоп у казках В. Шевчука є засобом віддзеркалення внутрішнього підсвідомого світу персонажів та засобом авторського самопізнання» (с. 95).

О. Дибовська зробила досить вдалий акцент на національній специфіці казок В. Рутківського («Бухтик з тихого затону», «Гості на мітлі», «Ширик зі Змієвої гори»), спостерегла міру авторського наближення до фольклорних претекстів, провела аналогії із західноєвропейською фольклорною та літературною традицією, що значно збагатило розуміння творчості письменника. Заслуговує на безумовне схвалення уміння дослідниці працювати з матерією художнього твору, помічати в ньому такі значущі компоненти, що увиразнюють його мистецьку, естетичну, духовну цінність. Це дозволило їй дійти слушного висновку щодо впливу об'єднувальних топосів на формування національної ідентичності, створенні «специфічного хронотопу, крізь призму якого відбувається експлікація основних ідей минулого в сучасному і майбутньому» (с. 119).

Здобувачка розглядає ранній період творчості В. Рутківського в контексті доби, пов'язуючи з'яву його повістей-казок як синтетичного жанрового утворення із загальнолітературною тенденцією. У цей період побачили світ повісті-казки Вс. Нестайка, В. Близнеця, І. Жиленко, А. Костецького, Г. Малик, Я. Стельмаха та ін. Як відомо, обсяг твору накладає відбиток на диференціальність часо-просторової модифікації. У коротких казках час стрімкий, а в габаритних структурах ритм ходу дії сповільнений: чим коротший твір, тим крупнішим планом виступає основна сюжетна ситуація. У масштабних творах хронотоп має більше можливостей для атрибутивних маніпуляцій. Варто було б порівняти хронотоп у казках, де він виражається через короткі зафіксовки, що є важливим формотворчим засобом казкової художньої системи і без яких неможливо втілити фантастичний задум, і в повісті-казці, де він має ширший описовий характер.

Наступний підрозділ логічно увиразнює картину жанрового розвитку української авторської казки. При аналізі «Втечі звірів...» Г. Пагутяк, О. Дибовська робить вдалий акцент на жанровій специфіці твору, простежує спільні тематично-композиційні риси у творчості письменниці. Привертають увагу міркування щодо спільних і відмінних рис хронотопу казкового твору й фентезі, де впадає в око і власна позиція здобувачки. Переконливості міркуванням дисертантки надає обізнаність із новітніми теоретико-літературознавчими працями, вдало використаними нею в тексті роботи.

Аргументованими виявилися спостереження п. Олесі Дибовської щодо трансформації часопростору в ранніх казках Зірки Мензатюк. Аналізуючи

казковий простір, здобувачка резонно відзначає, що традиційним топосом для української літератури, і зокрема для жанру казки, довгий час було село, проте з часом сільські просторові координати поступаються урбаністичним описам. Це загострює проблематику казки, змінює своєрідність часопросторових координат, надаючи їм локальний характер. Досліджуючи казки Зірки Мензатюк, Олеся Дибовська наводить чимало цікавих прикладів, які дають змогу зробити висновок, що в казках письменниці хронотоп «виражає типову для конкретної сучасної епохи форму людського відчуття простору та часу, відображаючи фольклорні першооснови, тобто репрезентує національне крізь призму суб'єктивізму автора» (с. 148).

На безумовне схвалення заслуговує *третій розділ дисертації «Особливості хронотопу українських літературних казок початку XXI століття: інклюзія на мапі модифікацій жанру»*, в якому здобувачкою простудійовано казки шести сучасних українських авторів («Петрусь химеродник» Дари Корній, «Війна, що змінила Рондо» Романи Романишин й Андрія Лесіва, «Стефа і її Чакалка», «Третій сніг» Івана Андрусяка, «Крамничка тітоньки Мальви», збірка «День народження привида» Сашка Дерманського і «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» Оксани Драчківської). На прикладі аналізу їх хронотопної структури дослідниці вдалося простежити рух жанру в новітніх соціокультурних координатах, спостерегти роль фольклорної й літературної традиції, авторського внеску в розбудову жанру, окреслити типологічні характеристики новітніх казок, умотивувати їх наявність у загальному контексті дитячого читання.

Суттєвим складником розділу став аналіз хронотопу «свого – чужого» на прикладі творів Дари Корній. Авторка акцентує увагу на міфологічних і фольклористичних тенденціях у казкотворчості письменниці, символічному змісті речей, що творять поетику хронотопу. У розділі чимало цікавих конкретних спостережень, слушних аргументацій, що надають переконливості викладу.

Особливий інтерес становить параграф 3.2., в якому Олеся Володимирівною простудійовано хронотоп зруйнованого міста в казці Романи Романишин й Андрія Лесіва «Війна, що змінила Рондо». Незаперечно актуальність твору, як і художня майстерність втілення авторського задуму, на що слушно вказала здобувачка. Простежуючи еволюцію образу міста в літературі для дітей та юнацтва, п. Олеся робить слушний акцент на тому, що воно «зберігає історичну пам'ять» та стає головним осередком новочасного історичного наративу (с. 165). У розділі вдало репрезентовано тему війни й миру у творах для дітей з акцентом на сюжетно-композиційному та образному рівнях.

Привертає увагу той факт, що книга Романи Романишин й Андрія Лесіва розглянута в контексті творів для дітей на історичну тему (Голодомор, чорнобильська катастрофа, Євромайдан й ін.). На сьогодні вона є досить затребуваною в українській літературі (З. Мензатюк, А. Бачинський, І. Калинець, В. Рутківський, М. Морозенко, О. Гаврош, Є. Білоусов та ін.) й представлена різними жанрами (історичні детективи, пригодницько-історичні, пригодницько-фантастичні, психолого-реалістичні повісті, повісті-казки), що на жаль, не спостерегла Олеся Володимирівна, резюмуючи: «історичні події відображаються в українській дитячій літературі поки доволі поодинокі, не охоплюючи все жанрове різноманіття» (с. 163).

У цілому вдало простудійовано Олесею Дибовською хронотопну структуру повістей-казок І. Андрусяка, Сашка Дерманського. Імпонує літературний контекст (українські твори для дітей ХІХ – ХХ ст., сучасна зарубіжна проза), взятий до уваги здобувачкою з метою виявлення загальних тенденції відображення часопросторових особливостей у сучасних літературних казках.

Свіжою сторінкою стало осмислення інклюзивного хронотопу казок Оксани Драчківської. Мусимо відзначити, що питання інклюзії почало декларуватись у законно-правовому освітньо-культурному полі України в останні роки, на що було звернуто й письменницьку увагу (А. Бачинський, О. Луцевська, С. Гридін, К. Бабкіна та ін.). Олеся Дибовська подає розуміння інклюзивного хронотопу як простору, де діють герої із власними уподобаннями, поглядами та досвідами. «Такий часопростір комфортний для всіх і передбачає не тільки представлення світу, у якому живуть герої з інвалідністю, але й включення будь-яких «інших» (с. 198). Дослідниця доходить висновку, що українські літературні казки початку ХХІ ст. все частіше звертаються до зображення саме інклюзивного хронотопу як місця дії героїв з інвалідністю, оскільки казковий жанр дозволяє розглядати таких героїв без стигматизації та маргіналізації. Найвищим же рівнем міжособистісної комунікації різних рівнів і показником інклюзивності стає толерантність (с. 202).

Слушними виявилися спостереження науковиці щодо жанрової специфіки новітніх авторських казок, їх пластичності, схильності до інтеграції з іншими жанрами, що узгоджується з тенденціями літературного розвитку.

Висновки до розділів і загальні висновки дисертації вибудовані чітко, у них узагальнено найбільш вагомні наукові результати, накреслено перспективні вектори майбутніх студій.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації, що є цілісною завершеною працею, в якій отримано науково обґрунтовані

результати. Робота апробована численними виступами на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, у 12 статтях, із яких 7 – у фахових наукових виданнях України, 2 – в іноземних періодичних виданнях, 3 додаткових публікаціях.

Низка висловлених у тексті відгуку зауважень та побажань є спробою актуалізувати увагу здобувача до можливих напрямів наукової дискусії і не впливають на загальну наукову цінність роботи.

Подана до захисту дисертація «Українська літературна казка кінця ХХ – початку ХХІ століття: поетика хронотопу» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24. 07. 2013 № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19. 08. 2015 р., № 1159 від 30. 12. 2015 р. та № 567 від 27. 07. 2016 р.), а її автор, Дибовська Олеся Володимирівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10. 01. 01. – українська література.

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філологічних дисциплін
Державного закладу «Луганський національний
університет ім. Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ)

Кирило

Кизилова В. В.

Підпис *В. В. Кизиловой*
Засвідчую
Начальник відділу кадрів
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Підпис проф. Кизилової В. В.

ЗАСВІДЧУЮ:

проректор з науково-педагогічної роботи
Державного закладу «Луганський національний
університет ім. Тараса Шевченка»

Ваховський Л. Ц.

03.04-30/156
29 04 21